

Ἡ Ἐκκλησία στὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη

ΑΝΕΣΤΗ ΚΕΣΕΛΟΠΟΥΛΟΥ*

Εἶναι γνωστὸ καί, στὴν ὀρθόδοξη τουλάχιστον θεολογία, κοινὰ ἀποδεκτὸ ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει κανένας ὀρισμὸς τῆς Ἐκκλησίας, ἀφοῦ ὁ Θεὸς ὅταν δημιουργοῦσε «τὸν σύμπαντα κόσμον τὸν ἐξ ὄρατῶν καὶ ἀοράτων οὐσιῶν ὑφελστατὰ ἐκκλησίαν ὑπέλαβεν εἶναι»¹. Μόνο ἡ γνωστὴ εἰκόνα τοῦ ἀποστόλου Παύλου, πὺν παρουσιάζει τὴν Ἐκκλησία ὡς σῶμα Χριστοῦ, μπορεῖ νὰ φανερώνει τὴν ἄρρηκτη σχέση καὶ ἐνότητα τῶν μελῶν της καὶ νὰ ἐκφράζει τὸν κοινωνικὸ καὶ κοινοτικὸ της χαρακτήρα. Ἡ Ἐκκλησία στὶς ἐπιστολές τοῦ ἀποστόλου Παύλου εἶναι «κοινωνία ἀγίων», πὺν ἔχει πρότυπὸ της τὸν Τριαδικὸ Θεό, βρῖσκεται σὲ σχέση μὲ Ἐκεῖνον καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ τοὺς κληρικοὺς καὶ τοὺς λαϊκοὺς Χριστιανοὺς. Οἱ κληρικοὶ λαμβάνουν τὸ χάρισμα καὶ τὴν ἀποστολὴ νὰ «συνάγουν τὸν λαόν»², ὄχι γιατί ἔχουν δική τους ἱερωσύνη, ἀλλὰ γιατί λειτουργοῦν μέσα στὴν Ἐκκλησία τὴν «ἱερατεῖαν» τοῦ Χριστοῦ³.

Ὡστόσο καὶ οἱ «λαϊκοί», ἀνήκουν στὸ «λαὸ τοῦ Θεοῦ», δηλαδὴ στὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας, πὺν περιλαμβάνει κληρικοὺς καὶ λαϊκοὺς. Ὅλοι οἱ Χριστιανοί, κληρικοὶ καὶ λαϊκοί, εἶναι κατὰ βάση «λαϊκοί», ἀφοῦ ἀνήκουν στὸ λαὸ τοῦ Θεοῦ. Οἱ λαϊκοὶ δὲν εἶναι τμῆμα τῆς Ἐκκλησίας, καὶ μάλιστα τὸ κατώτερο -ὄπως δυστυχῶς πολλὲς φορὲς ἐκλαμβάνεται- ἀλλὰ εἶναι ὁλόκληρη ἡ Ἐκκλησία. Στὴν πατερικὴ παράδοση δὲν ὑπάρχει «ταξικὴ» διάκριση κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, ἀφοῦ ὄλοι ἀποτελοῦν μέλη τοῦ ἐνὸς σώματος, τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἱερωσύνη εἶναι χάρισμα πὺν ἐνεργοποιεῖται σὲ συγκεκριμένο λειτουργημὰ, ἀπαραίτητο καὶ θεμελιῶδες γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴν ὑπόσταση τῆς Ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖο ὅμως δὲν ἀποκλείει ἄλλα χαρίσματα καὶ χαρισματικούς φορεῖς μεταξὺ τῶν λαϊκῶν⁴. Ἄλλωστε σὲ πατερικὰ κείμενα ἀπὸ τοὺς πρώτους ἤδη χριστιανικοὺς αἰῶνες ὑπάρ-

* Ὁ Ἀνέστη Κεσελόπουλος εἶναι Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.

1. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Μυσταγωγία* 2, PG91, 668C.

2. Βλ. Κανόνες κδ' Ἀντιοχείας καὶ ιβ' Σαρδικῆς, στὸ ΑΚΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ Π., *Κώδικας Ἱερῶν καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Νόμων*, ἔκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1991², σ. 246 καὶ 262 ἀντίστοιχα.

3. Βλ. τὸν Κανόνα τῆς Καρχηδόνας, ὁ.π., σ. 426.

4. Βλ. *σχετικὰ Α' Κορ.* 12, 18-31.

χουν μαρτυρίες για τὸν τρόπο συνπαράρξεως καὶ κυρίως συλλειτουργίας ὄλων τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας, πὺν στηρίζεται ὄχι στὸν προσδιορισμὸ ἀξιωματῶν ἀλλὰ στὴν κατανομὴ διακονημάτων⁵.

Μελετώντας τὰ κείμενα τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη -ὄσα τουλάχιστον ἀναφέρονται στὸ νησί του, τὴ Σκιάθο- ἔχουμε τὴν αἴσθησι τῆς ἐνότητος τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ λειτουργικῆς κοινότητος ὡς σώματος Χριστοῦ. Οἱ ἱερεῖς προέρχονται ἀπὸ τὸν λαὸ καὶ ἔχουν ταυτίσει τὴν τύχη τους μὲ τὴν τύχη τοῦ λαοῦ. Παρὰ τίς συστηματικὲς προσπάθειες τῆς τότε βαναροκρατούμενης πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς ἡγεσίας αὐτῆς τῆς χώρας γιὰ ὄλο καὶ μεγαλύτερη ἐκκοσμίκευσι τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, οἱ παπάδες τῆς Σκιάθου δὲν φαίνεται νὰ ἔχουν ἀποδεχθεῖ τὴν στάσι αὐτή. Ποιμαίνουν τὰ λογικά τους πρόβατα, ποιμαίνόμενοι οἱ ἴδιοι ταυτόχρονα ἀπὸ τὸν Ἀρχιποίμενα Χριστό. Ἔχουν συνειδησι καὶ συναίσθησι ὅτι τὰ πρόβατα πὺν ποιμαίνουν δὲν εἶναι δικά τους ἀλλὰ τοῦ Χριστοῦ, σύμφωνα μὲ τοὺς λόγους Ἐκείνου πρὸς τὸν Πέτρο: «Ποίμαινε τὰ πρόβατά μου»⁶. Παρὰ τίς ὁποιοσδήποτε ἀνθρώπινες ἀδυναμίες καὶ ἀτέλειές τους, δημιουργοῦσαν στίς σχέσεις τους μὲ τὸ λαὸ ἓνα κλίμα, στὸ ὁποῖο μποροῦσε νὰ βρῖσκει ἐφαρμογή ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ «γινώσκω τὰ ἐμὰ καὶ γινώσκωμαι ὑπὸ τῶν ἐμῶν»⁷.

Στὰ κείμενα τοῦ Παπαδιαμάντη τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ἡ Ἐκκλησία, παρουσιάζεται ὡς ὄργανικὴ καὶ ὄχι ὡς ἰδεολογικὴ ἐνότητι. Οἱ ἱερεῖς τῶν διηγημάτων του συνειδητοποιοῦν ὅτι ἐπιτελοῦν λειτούργημα καὶ διακονία, πὺν ὄχι μόνο δὲν ἀποκλείει, ἀλλὰ εὐνοεῖ λειτουργήματα καὶ διακονίες λαϊκῶν. Γι' αὐτό, τουλάχιστον σὲ ἐπίπεδο ἱερέων, εἶναι ἀδιανόητη ἐκεῖ κάθε φρουδαρχικὴ ἢ δεσποτικὴ ἀντίληψη τῆς ἱερωσύνης. Ἔτσι διαφαίνεται ἡ βασικὴ ἐκκλησιολογικὴ ἀλήθεια ὅτι ἡ διαφοροποίηση τῶν διακονιῶν καὶ λειτουργημάτων στὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας καθόλου δὲν ἐμποδίζει τὴν ἀξιολογικὴ ἰσοτιμία ὄλων τῶν μελῶν μπροστὰ στὴν Κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας. Ὅλοι μαζί, ἱερεῖς καὶ λαϊκοί, ζοῦν στὴν Ἐκκλησία μὲ τέτοιο τρόπο, πὺν θυμίζουν τοὺς λόγους τοῦ ἀποστόλου Παύλου: «καθάπερ γὰρ ἐν ἐνὶ σώματι μέλη πολλὰ ἔχομεν, τὰ δὲ μέλη πάντα οὐ τὴν αὐτὴν ἔχει πρᾶξιν, οὕτως οἱ πολλοὶ ἐν σώμα ἐσμέν ἐν Χριστῷ, ὁ δὲ καθ' εἷς ἀλλήλων μέλη»⁸. Θυμίζουν ἐπίσης ἔντονα καὶ τοὺς συναφεῖς λόγους

5. Βλ. σχετικὰ ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΡΩΜΗΣ, *Α' Πρὸς Κορινθίους* 40, 75-76, PG1, 289A.

6. *Ἰω.* 21,16.

7. *Ἰω.* 10,14.

8. *Ρωμ.* 12, 4-5.

τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου: «ἐν σῶμα τὸ πᾶν ἐστὶν ἐκ διαφόρων συγ-
κείμενον μελῶν»⁹.

Ἡ ἐμπειρία ποῦ κατατίθεται ἀπὸ τὴν παπαδιαμαντικὴ γραφίδα θέλει τοὺς
λαϊκοὺς ὡς ἀναπόσπαστα καὶ ἀπαραίτητα μέλη τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας.
Οἱ λαϊκοὶ μαζί με τὸν ἱερέα ἀποτελοῦν τὴ λατρευτικὴ κοινότητα. Ἄλλωστε καὶ
οἱ ἱερεῖς προέρχονται ἀπὸ τὸ λαὸ καὶ ζοῦν σὲ στενὴ σχέση μαζί του. Οἱ πανη-
γυριστὲς τῶν σκιαθίτικων ἐξωκκλησιῶν, ποῦ προετοιμαζαν τὸ φαγητὸ καὶ ὄ,τι
ἄλλο χρειαζόταν γιὰ τὴν τέλεση τῆς πανηγύρεως, ὅπως ἐπίσης καὶ οἱ ὑπόλοιποι
ἀπλοὶ προσκυνητὲς καὶ προσκυνήτριες, δὲν ἀποτελοῦν σὰ παπαδιαμαντικὰ
διηγήματα ἀπλὸ διάκοσμο, ἀλλὰ τὰ βασικὰ κύτταρα γιὰ τὴ λειτουργία τῆς κοι-
νότητας. Στὴ συνείδηση τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τῶν ἀνθρώπων του, οἱ λαϊκοὶ
εἶναι «συλλειτουργοί». Ἀναφέρεται γιὰ παράδειγμα, ὁ μπαρμπ' Ἀναγνώστης ὁ
Συβίας ποῦ «συλλειτουργοῦσε» τὸν παπα- Σωτῆρη, τὸν ἐφημέριο τῶν Τριῶν
Ἱεραρχῶν, καὶ «συνεισέφερε πρὸς συντέλεσιν τῆς ἱερᾶς μυσταγωγίας»¹⁰. Ὁ-
μως εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι καὶ σὲ ἄλλα διηγήματα ἀποτυπώνεται ὁ ὅρος
«συλλειτουργός», γιὰ νὰ δηλώσει ὄχι μόνο τοὺς ψάλτες ἀλλὰ γενικότερα τοὺς
λαϊκοὺς ποῦ συμμετέχουν στὴ θεία Λειτουργία¹¹.

Ἡ σκιαθίτικη λατρευτικὴ κοινότητα χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν κατεξοχὴν πα-
ραδοσιακὸ της χαρακτήρα. Ἡ σύνθεσή της δὲν στηρίζεται σὲ ιδεολογικά, κοι-
νωνικά ἢ ἐπαγγελματικά κριτήρια, ἀλλὰ ἀγκαλιάζει ὅλους τοὺς ἀνθρώπους τοῦ
νησιοῦ. Ἔχει μέλη της ἀπὸ ὅλες τὶς ἡλικίες, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, νέους καὶ γέ-
ρους, μεσήλικες καὶ παιδιά. Ἡ συμμετοχὴ ἀνθρώπων κάθε ἡλικίας ἔδινε στίς
δύο ἐνορίες τῆς Σκιάθου εἰκόνα πολύχρωμου ψηφιδωτοῦ, ἐνῶ ἡ ἔξοδός τους
πρὸς τὰ ἐξωκκλήσια ἔπαιρνε μορφὴ ἱερῆς ἀποδημίας. Ὅλοι συμμετεῖχαν ἐνε-
ργὰ καὶ πρωτίστως ἔνοιωθαν μέλη τοῦ ἴδιου σώματος. Ἡ μετοχὴ στὴν Ἐκκλησία
δὲν ἦταν διανοητικὴ ἢ ιδεολογικὴ, οὔτε- πολὺ περισσότερο-νομικὴ καὶ δικανι-
κὴ, ἀλλὰ ὑπαρκτικὴ καὶ ἀγαπητικὴ. Περνοῦσε ἀπὸ τὴν προσωπικὴ σχέση, τὴν
ἀγάπη, τὴν προσφορὰ καὶ τὴ διακονία.

9. Λόγος 32, 11 PG36, 185B.

10. «Χαλασοχώρηδες», Ἔπαντα, τ. Β', σ. 425· μάλιστα σὲ ἄλλο σημεῖο πιὸ κάτω (ὄ.π. σ.
426) μαρτυρεῖται ὅτι «ὁ μπαρμπ' Ἀναγνώστης ἀπὸ πενηνταετίας δὲν εἶχε παῦσει νὰ συλλει-
τουργῇ τὸν παπα-Σωτῆρη». Οἱ ἐνδείξεις τοῦ τόμου καὶ τῶν σελίδων παραπέμπουν στὴν ἔκδοση
τῶν Ἀπάντων τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις «Δόμος» με φιλολογικὸ ἐπιμε-
λητὴ τὸν Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλο.

11. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὸ διήγημα «Λαμπριάτικος Ψάλτης», Ἔπαντα, τ. Β', σ. 517.

Ὁ Παπαδιαμάντης ἦταν παπαδοπαίδι καὶ ἔζησε ἀπὸ μικρὸς μὲ περισσὸ ζῆλο καὶ ἀγάπη τῆ ζωῆ τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Ἐκκλησία ἦταν τὸ κέντρο τῆς ζωῆς του ἢ μάλλον ὁλόκληρη ἡ ζωὴ του. Αὐτὸ βέβαια δὲν τὸν ἐμποδίζει, ὅταν νοιώθει ὅτι εἶναι ἀνάγκη, νὰ ἀσκήσει ἔντονη κριτικὴ γιὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Ὅμως αὐτὴ ἡ κριτικὴ, παρὰ τὴν ἔνταση καὶ τὴν καυστικότητά της, δὲν μᾶς ἐνοχλεῖ μῆτε μᾶς γρατζουνάει. Μάλιστα δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολὴ ἂν ὑποστηρίζαμε ὅτι μᾶς ἀναπαύει. Κι αὐτὸ, γιατί γίνεται μέσα ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία καὶ ἐκφράζει τὸν πόνο τοῦ μέλους τῆς Ἐκκλησίας. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀντικλησιαστικὸ ἢ ἀντικληρικὸ πνεῦμα. Ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ ὅτι εἶναι καὶ παραμένει γνήσιο παιδί της καὶ δὲν ἔχει καθόλου πρόθεση νὰ προσβάλλει τὸ κύρος της, ὅπως ἐνδεχομένως θὰ συνέβαινε μὲ κάποιον πού θὰ στόχευε νὰ «βελτιώσει» τὰ τῆς Ἐκκλησίας, χωρὶς νὰ ἐνδιαφέρεται οὐσιαστικὰ γι' αὐτήν. «Σπεύδομεν νὰ δηλώσωμεν ὅτι μὲ τὰ ἀνωτέρω δὲν προσβάλλομεν τὸ κύρος τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἀπλῶς ἐκφράζομεν τὴν λύπην μας διὰ τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων»¹².

Ἔτσι μὲ τὴν ἴδια κριτικὴ διάθεση ὁ Παπαδιαμάντης περιγράφει τὴ συμπεριφορὰ κάποιου δεσπότη, πού εἶχε ξεχάσει ὅτι εἶναι ἐπίσκοπος, ποιμένας καὶ πνευματικὸς πατέρας, καὶ ἔδινε τὴν ἐντύπωση προϊσταμένου καὶ διοικητή. Οἱ κληρικοί του ἀλλὰ καὶ ὁ λαὸς ἔβλεπαν στὸ πρόσωπό του περισσότερο ἓνα ὑπηρεσιακὸ διευθυντή, πού ἦρθε γιὰ νὰ διατάξει καὶ νὰ ἐπιτιμήσει, παρὰ τὸν πατέρα πού βρισκόταν ἐκεῖ γιὰ νὰ φροντίσει, νὰ διδάξει καὶ νὰ καθοδηγήσει τὰ παιδιά του¹³. Ἡ κριτικὴ τοῦ Παπαδιαμάντη ὑποδηλώνει ἐπίσης καὶ τὸ μέγεθος τῆς εὐθύνης ιδιαίτερα τῶν ἐπισκόπων γιὰ τὶς μεθόδους καὶ τοὺς ἀνορθόδοξους καὶ ἀντιχαρισματικὸς τρόπους πού χρησιμοποιοῦν κάποιες φορὲς γιὰ τὴ δική τους ἀνέλιξη καὶ ἐκλογή, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἐπιλογή τῶν ἱερέων τους¹⁴. Κι αὐτὸ, γιατί πιστεύει ὅτι εἶναι καίριο καὶ μεγάλης σπουδαιότητας τὸ θέμα τῶν προϋποθέσεων πού ἡ Ἐκκλησία θέτει γιὰ τὴν ἐκλογή καὶ χειροτονία τῶν ἱερέων καὶ τῶν ἐπισκόπων της· καίριο γιὰ τὴν ἱστορικὴ τῆς ὑπόσταση, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἀποστολῆς της στὸν κόσμον. Ἡ ἀπουσία οὐσιαστικῆς ποιμαντικῆς φροντίδας ἀπὸ μέρους τῶν ποιμένων ὑπογραμμίζεται ὡς αἰτία τῆς κακοδοξίας, τῆς πλάνης καὶ τῶν αἱρέσεων. «Ἐπειδὴ τὸ πολὺ τοῦ λαοῦ διψᾷ θρη-

12. «Ὁ Καλόγερος», *Ἄπαντα*, τ. Β', σ. 329-330.

13. Βλ. σχετικὸ τὸ διήγημα «Ἡ Ἐπίσκεψις τοῦ ἁγίου Δεσπότη», *Ἄπαντα*, τ. Δ', σ. 131-134.

14. Βλ. σχετικὰ τὸ διήγημα «Τ' ἀστεράκι», *Ἄπαντα*, τ. Δ', σ. 308.

σκευτικῆς διδασκαλίας, οἱ δὲ ἀρμόδιοι καὶ ὑπεύθυνοι οὐδεμίαν μέριμναν λαμβάνουσι πρὸς θεραπείαν τῆς ἀνάγκης ταύτης, ... ἐπόμενον ἦτο πολλοὶ εὐσεβεῖς καὶ καλοπροαίρετοι ἄνθρωποι νὰ πλανηθῶσι, καλῇ τῇ πίστει, ἀκούοντες τὸν χριστιανικὸν λόγον, ἔστω καὶ νοθευμένον, παντοῦ ὅπου οὗτος ἤχει»¹⁵.

Τὰ ἴδια ἐκκλησιαστικὰ καὶ ἐκκλησιολογικὰ κριτήρια σταθμίζουν τὴ στάση τοῦ Παπαδιαμάντη ἀπέναντι στὸν Ἀπόστολο Μακράκη καὶ τοὺς ὁπαδούς του¹⁶. Καὶ ἡ στάση αὐτὴ βρῖσκεται πέρα ἀπὸ τὸ πόσο καλὸς» καὶ «ἠθικὰ ὠφέλιμος» ἦταν ὁ Μακράκης καὶ οἱ ἄνθρωποι πὺν τὸν ἀκολουθοῦσαν. Κυρίως σταθμίζεται ἀπὸ τὸ ἐκκλησιολογικὸ κριτήριον τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα. Γι' αὐτὸ καὶ μαρτυροῦν ποιότητα ἐκκλησιαστικοῦ ἤθους- τὸ μόνον πὺν γνῶρισε ὡς γνήσιο ἦθος ἢ ὀρθόδοξη παράδοξη.

Μὲ τὴν ἴδια ἐκκλησιαστικὴ συνείδηση ἀλλὰ καὶ τὴν ὀρθόδοξη ἀντίληψη περὶ ἠθους καὶ ἁμαρτίας, ὅταν οἱ Μακρακιστὲς τὸν προκαλοῦν μέσα ἀπὸ τὸ «Λόγο» προβάλλοντες κάποια ἐκκλησιαστικὰ σκάνδαλα καὶ κατηγορώντας τὸν ὡς ἄθεο γιατί ἀρνεῖται νὰ πάρει θέση σ' αὐτά, ἐκεῖνος θὰ ἀπαντήσει: «Ἐγὼ εἶμαι τέκνον γνήσιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἐκπροσωπούμενης ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων τῆς. Ἐὰν δὲ τυχὸν πολλοὶ τούτων εἶναι ἁμαρτωλοὶ, ἀρμόδια νὰ κρίνῃ εἶναι μόνῃ ἡ Ἐκκλησία, καὶ μόνον τὸ ἄπειρον ἔλεος τοῦ Θεοῦ ἡμεῖς πρέπει νὰ ἐπικαλώμεθα. Τὸ κῦρος καὶ τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας ἡμεῖς δὲν τὰ συγγέομεν μὲ τὰς ἁμαρτίας τῶν προσώπων, καθὼς οἱ παρασυνάγωγοι σεῖς. Οὔτε ἀποδείξεις εἶναι δυνατὸν περὶ τῆς ἐνοχῆς ἐνὸς ἐκάστου νὰ ἔχωμεν, ἡμεῖς ἰδιῶται, οὔτε καθ' ὑποψίαν καὶ ἐξ ἀδεσπότην φημῶν πρέπει νὰ τοὺς κρίνωμεν»¹⁷. Καὶ ἀσφαλῶς λέγοντας αὐτὰ ὁ Παπαδιαμάντης ἔχει στὸ νοῦ του τὸ λό-

15. «Οἱ Ἐλαφροῖσκιωτοι», *Ἄπαντα*, τ. Β', σ. 499.

16. Βλ. τὸ διήγημα «Ὁ Ἀειπλάνης», *Ἄπαντα*, τ. Γ', σ. 575-6. Ἐκεῖ μεταξὺ τῶν ἄλλων ὁ Παπαδιαμάντης γράφει καὶ τὰ ἐξῆς: «Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ... ὅτι πολλοὶ τῶν Μακρακιστῶν εἶναι καλοὶ ἄνθρωποι, καὶ ὅτι ὁ Μακράκης θὰ ἦταν πολὺ καλὸς καὶ ὠφέλιμος ... Ἀλλὰ τί νὰ σοῦ πῶ κ' ἐγὼ, νόμῳ καλόν, νόμῳ κακόν. Ἐὰν, παραδείγματος χάριν, τὸ δεῖνα σπίτι ἐκηρύσσετε ἀρμόδιως ὑπὸ τῶν ἱατρῶν χολεριασμένον ἢ βλογισμένον, θὰ εἶχες ποτὲ τὴν τὸλμην νὰ πατήσης τὴν καραντίνα καὶ νὰ εἰσέλθῃς εἰς αὐτό; ... Ἄλλο τόσο καὶ περὶ Μακράκη. Οἱ ἀρμόδιοι, δηλ. ἢ Ἱερά Σύνοδος, τὸν ἐκήρυξε κακόδοξον καὶ αἰρετικόν. Μέχρι ἀποδείξεως τοῦ ἐναντίου, καὶ πρὶν ἀνώτερον τι δικαστήριον, φέρ' εἰπεῖν ἢ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ καὶ τ' ἄλλα Πατριαρχεῖα, ἀκυρώσουν τὴν πράξιν τῆς Ἱεραῆς Συνόδου τῆς Ἑλλάδος, καὶ κηρύξουν τὸν Μακράκην ὑγιαίνοντα περὶ τὴν πίστην καὶ ὀρθόδοξον, πᾶς Χριστιανὸς ὀφείλει νὰ πειθαρχῇ εἰς τοὺς ὄρατους ἀντιπροσώπους τῆς Ἐκκλησίας, εἴτε ἁμαρτωλοὶ εἶναι οὗτοι, εἴτε ἅγιοι, καὶ νὰ μὴ πλησιάξῃ εἰς τὸν Μακράκη. Ἄλλως θὰ ἦτο ἀναρχία».

17. «Τελευταία ἀπάντησις εἰς τὸν Λόγον», *Ἄπαντα*, τ. Ε', σ. 165.

γο τοῦ Χριστοῦ: «ὁ ἀναμάρτητος πρῶτος τὸν λίθον βαλέτω»¹⁸, ἀλλὰ καὶ τὴν καίρια χρυσοστομικὴ προσέγγιση: «οὐ πάντας μὲν χειροτονεῖ ὁ Θεός, διὰ πάντων δὲ ἐνεργεῖ»¹⁹.

Εἶναι ἀλήθεια πὼς τὶς περισσότερες φορές, ὅταν μιλάμε γιὰ τὸ πλήρωμα τῆς κατὰ Παπαδιαμάντην Ἐκκλησίας, ὁ νοῦς μας συνήθως πηγαίνει σὲ εὐλαβεῖς καὶ φιλακόλουθους ἱερεῖς ποὺ τελοῦν μὲ συνέπεια καὶ σύμφωνα μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ τάξη τὶς ἀγρυπνίες, τὶς θεῖες Λειτουργίες καὶ τὶς ἀκολουθίες σὲ ἐνοριακοὺς ναοὺς καὶ ἐξωκκλήσια. Ὁ ἅγιος παπα-Νικόλας ὁ Πλανᾶς, «ὁ ταπεινότερος τῶν ἱερέων καὶ ὁ ἀπλοϊκότερος τῶν ἀνθρώπων»²⁰, ποὺ τὸν ξελειτουροῦσε ὡς δεξιὸς ψάλτης στὸν Ἅγιο Ἐλισσαῖο ὁ Παπαδιαμάντης, εἶναι ἴσως ἡ χαρακτηριστικότερη περίπτωση ἀγιότητας ἱερέα στὶς λευιτικὲς περιγραφές τοῦ Σκιαθίτη. Ὁ νοῦς μας ἀκόμη πηγαίνει στὴ γριὰ τὸ Μαθητῶν καὶ τῆ θεῖα Σεραϊνῶ, τὴ σημαιοφόρο τῶν πανηγύρεων, ποὺ συνήθιζαν νὰ «ἀναζωπυρῶσι τὰ φιτίλια, νὰ ρίπτωσιν ἔλαιον εἰς τὰς κανδύλας καὶ νὰ κάμνωσιν ἐγκαρδίους σταυρούς», γιατί «ἠσθάνοντο ἀνέκφραστον χαρὰν καὶ γλύκαν εἰς τὰ σωθικά των» ὅταν βρίσκονταν στὰ σκηνώματα τοῦ Κυρίου τῶν Δυνάμεων²¹. Μᾶς θυμίζει ἐπίσης τὴ θεῖα Ἄρετώ, τοῦ διηγήματος «Ἡ Γλυκοφιλοῦσα», ὁ ὅποια καὶ στὶς πιὸ δύσκολες περιστάσεις τῆς ζωῆς ἤξερε νὰ λέει τὸ «Δόξα σοι ὁ Θεός». Καθημερινὰ πῆγαινε σὲ ὅλα τὰ γύρω της ναῦδρια καὶ ἄναβε τὰ καντήλια, ἀφοῦ ἦταν «ἡ ἀφιλοκερδῆς νεωκόρος καὶ πρόθυμος διακοσμητρία ὄλων τῶν ἐξωκκλησιῶν»²². Τέλος μᾶς θυμίζει τοὺς προσκυνητὲς καὶ τὶς προσκυνήτριες ποὺ πῆγαν μαζί μὲ τὸν παπα-Φραγκούλη μὲ ἐξαιρετικὰ ἀντίξοες καιρικὲς συνθήκες νὰ λειτουργήσουν τὸ ναὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ Γεννήσεως στὸ Κάστρο, «οἵτινες συχνὰ τρέχουσιν, ἄρρητον εὐρίσκοντες ἠδονὴν εἰς πανηγύρια καὶ εἰς ἐξωκκλήσια»²³.

Ὡστόσο ἡ ἀπλοχωριὰ τῆς φιλάνθρωπης ἀλλὰ καὶ ὀρθόδοξης ἐκκλησιολογίας τοῦ Παπαδιαμάντη περιλαμβάνει καὶ ἀνθρώπους καταφρονημένους, πονεμένους, περιθωριακοὺς καὶ ἀπερομιμένους ἀπὸ τὴν κοινωνία. Ὅλοι αὐτοὶ στὰ

18. Ἰω. 8,7.

19. Ἰω. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Ἰπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους*, Προοίμιο, PG 62,10.

20. «Ἱερεῖς τῶν πόλεων καὶ ἱερεῖς τῶν χωριῶν», *Ἄπαντα*, τ. Ε', σ. 195-196. Γενικότερα ὁ Παπαδιαμάντης παραδέχεται ὅτι «μεταξὺ τῶν ὑπαρχόντων ἱερέων ὑπάρχουσιν ἀκόμη πολλοὶ ἐνάρετοι καὶ ἀγαθοί, εἰς τὰς πόλεις καὶ εἰς τὰ χωρία. Εἶναι τύποι λαϊκοί, ὠφέλμοι, σεβάσιμοι. Ἄς μὴν ἐκφωνῶσιν λόγους. Ἡξεύρουσιν αὐτοὶ ἄλλον τρόπον πὼς νὰ διδάσκωσι τὸ ποιμνιον».

21. «Λαμπριάτικος Ψάλτης», *Ἄπαντα* τ. Β', σ. 235.

22. «Ἡ Γλυκοφιλοῦσα», *Ἄπαντα*, τ. Γ', σ. 77.

23. «Στὸ Χριστὸ στὸ Κάστρο», *Ἄπαντα*, τ. Β', σ. 284.

μάτια, τη σκέψη και τη γραφίδα του Σκιαθίτη συγγραφέα παίρνουν άλλες διαστάσεις, αφού μέσα τους εκείνος βρίσκει ξεχωριστή αλήθεια ζωής. Αυτήν την αλήθεια προσπαθεί να αποκρυπτογραφήσει. Έδω, κλείνοντας το κείμενο αυτό νομίζουμε ότι θα ήταν χρήσιμο να παρουσιάσουμε κάποιες από αυτές.

Είναι ο μπαρμπα-Κόλιας, ο γνωστός ως Άλιβάνιστος, που ζούσε για περισσότερο από τριάντα χρόνια όλομόναχος, έρχεται και επανεντάσσεται στη λειτουργική κοινότητα των αιπόλων, κάνει Ανάσταση μαζί τους και στο τέλος με χαρά όμολογεί ότι δεν είναι πια άλιβάνιστος²⁴. Είναι ο Φραγκούλης Φραγκούλας, που κάθεται στο προαύλιο του ναού της Παναγίας της Πρέκλας και αναλογίζεται από τη μιὰ τὸ κορίτσι που ἔχασε δεκατεσσάρων χρόνων, και από την ἄλλη τους ἔνοχλητικούς δανειστές του. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πόνου τοῦ χαμοῦ τοῦ παιδιοῦ του, βασανίζεται και ἀπὸ στενοχώριες οἰκονομικές. Κουβαλάει τὸ παράπονο τῆς ξεπεσμένης ἀρχοντιᾶς και ζεῖ τις πιέσεις και τις ἀπειλές τῶν τοκογλύφων. Ζεῖ τώρα ὀλομόναχος «ἐπὶ γήραος οὐδῶ» και θυμᾶται τις ἁμαρτίες τῆς νεότητάς του. «Ὡ ναί! ἦτον ἄνθρωπος ἁμαρτωλός! Ἠγάπα και ἡμάρτανε και μετενόει». Δεν παραλείπει «να ἐκχύνη τὰ παράπονά του σὲ θρηνώδεις μελωδίες πρὸς τὴν Παναγία και νὰ τὴν παρακαλεῖ νὰ ἔρθει συμπαραστάτης και βοηθὸς στὶς δυσκολίες του: «ἀντιλαβοῦ μου και ρῦσαι, τῶν αἰώνιων βασάνων...»²⁵.

Εἶναι ἡ θεῖα Σκεύω ἡ Γιαλινίτσα, που ντύνεται ἄντρας γιὰ νὰ πάει στὸ ἀπέναντι νησί τοῦ Τσουγκριᾶ, ὅπου ἦταν τὸ λοιμοκαθαρτήριο τῶν χολεριασμένων, γιὰ νὰ περιποιηθεῖ τὸ γυιό της, που βρισκόταν σὲ καραντίνα μαζί με τοὺς ἄλλους νεοφερμένους ταξιδιωτές. Στὴ συμφορὰ αὐτὴ παραμυθεῖ τοὺς γύρω της και τοὺς προτρέπει σὲ μετάνοια. Ἡ ἴδια καταφεύγει στὴν προσευχὴ και ἐκεῖ βρίσκει στήριγμα στὴ δοκιμασία της²⁶. Εἶναι ἀκόμα ἡ Χριστίνα ἡ δασκάλα, ἀναγκασμένη νὰ ζεῖ ἀστεφάνωτη με τὸν Παναγὴ τὸν Ντελημανάτα, τὸν κομματάρχη, που τὴν ἐκμεταλλεῖται και τῆς ὑποσχόταν γάμο και διορισμό. Ἐκείνη λαχταροῦσε τὴν ἐκκλησιαστικὴ και λειτουργικὴ ζωὴ ἀλλὰ «δὲν εἶχε τόλμης πρόσωπον» και γιὰ νὰ ἀποφεύγει τὰ περίεργα βλέμματα τῶν καθωσπρέπει κυριῶν τῆς Ἀθήνας, πήγαινε στὴν ἐκκλησία τις μὴ ἐπίσημες μέρες με τις δούλες και τις παραμάνες, ἢ μέσα ἀπὸ τὰ παραθυρόφυλλα τοῦ σπιτιοῦ της με τὴ λαμπάδα και τὸ θυμιατό της παρακολουθοῦσε τὴν περιφορὰ τοῦ Ἐπιταφίου.

24. Βλ. «Ὁ Ἄλιβάνιστος», *Ἄπαντα*, τ. Γ', σ. 522-531.

25. «Ρεμβασμὸς Δεκαπενταγούστου», *Ἄπαντα*, τ. Δ', σ. 85-88.

26. Βαρδιανὸς στὰ σπύρκα», *Ἄπαντα*, τ. Β', σ. 576.

Ἐπαιρνε τὰ νόθα τέκνα, πού ὁ ἀσεφάνωτος σύζυγός της ἀποκοῦσε μέ ἄλλες γυναῖκες καί τὰ μεγάλωνε, ἐνῶ σέ λίγο τὰ ἔχανε γιά πάντα καί τὰ ἔθαβε. Γι' αὐτήν ὁ Παπαδιαμάντης γράφει: «Ἄλλ' Ἐκεῖνος, ὅστις ἀνέστη ἔνεκα τῆς ταλαιπωρίας τῶν πτωχῶν καί τοῦ στεναγμοῦ τῶν πενήτων, ὅστις ἐδέχθη τῆς ἀμαρτωλῆς τὰ μύρα καί τὰ δάκρυα καί τοῦ ληστοῦ τὸ Μνήσθητί μου, θά δεχθῆ καί αὐτῆς τῆς πτωχῆς τὴν μετάνοιαν, καί θά τῆς δώσῃ χῶρον καί τόπον χλοερόν, καί ἄνεσιν καί ἀναψυχὴν εἰς τὴν βασιλείαν Του τὴν αἰώνιαν»²⁷.

Κι ἀκόμη ἄς σταθοῦμε στὴ Σεραϊνῶ τὴν Κουμπίνα, πού ὑπομένει ἀγόγγυστα τὴ βάνανση καί ταπεινωτικὴ γι' αὐτὴν συμπεριφορὰ τοῦ συζύγου της καί ἀνατρέφει τὰ ὀκτῶ παιδιά, πού ἐκεῖνος ἀπόκτησε μέ τὴ δεύτερη γυναῖκα του. Ἐξήση τὴν παραίτηση καί τὴν κένωση δεχόμενη νὰ συγκατοικεῖ καί νὰ βοηθᾷ τὴ Λελούδα. Ὅταν τρία χρόνια μετὰ τὸ θάνατό της πῆγαν στοὺς μνήμα της νὰ σκάψουν γιὰ τὴν ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων της, «λεπτὸν θεσπέσιον ἄρωμα ὡς βασιλικοῦ, μόσχου καί ρόδου ἄμα, ἀνήλθεν εἰς τοὺς μυκήτρας τοῦ ἱερέως, τοῦ σκάπτοντος ἐργάτου, τῆς Λελούδας καί δύο ἄλλων παρισταμένων γυναικῶν. Τὰ κόκκαλά της εἶχον εὐωδιάσει»²⁸.

Στὴ συνείδηση τοῦ Παπαδιαμάντη κανένας δὲν ἀπορρίπτεται ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν, ὅσο «περίεργη» καί ἂν εἶναι ἢ «θρησκευτικότητά του». Δέχεται καί οἰκονομεῖ ἀκόμη καί τὴν ξαδέλφη του τὴ Μαχούλα, πού «ἔζωσε τὸν ναόν (τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας) ἑπτὰ φορές (τελοῦσα μόνη τῆς ἰδιαιτέραν λειτουργίαν περιπαθῆ ἐκ μητρικῆς στοργῆς) μέ κηρίον ἑκατονταόργιον τὸ ὁποῖο ἢ ἴδια εἶχε παρασκευάσει μέ τὰς χεῖράς της»²⁹. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο δέχεται καί τὸν ἀφελὴ Ἀποστόλη τὸν Κακόμη³⁰. Δὲν παραθεωρεῖται ἀκόμη οὔτε ὁ Κωνσταντῆς ὁ Πλαντάρης, πού ὅταν βρέθηκε σὲ κίνδυνο καί ἔσυρε τὸ κύμα τὴ μικρὴ βάρκα του, «ἐξέμαθαν εἰς τὴν στιγμὴν ὅσας βλασφημίας ἤξευρε καί ἠσχολεῖτο νὰ κάμῃ τὴν προσευχὴν του»³¹.

Τέλος δὲν ἀπορρίπτεται οὔτε ὁ γιὸς τῆς θεῖας-Κυρατσῶς, τῆς Μιχάλαινας, ὁ ἀποκαλούμενος Ἀμερικάνος, πού ἔλειπε χρόνια στὴν Ἀμερικὴ καί μόλις ἐπανῆλθε στὴ Σκιάθου καί ἀναγνώρισε μπροστά του τὸ ναὸ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, «δὲν ἔκαμε μὲν τὸν σταυρόν του, ἄμα εἶδε τὴν ἐκκλησίαν, ἀλλ' εἰς τὸ

27. «Χωρὶς στεφάνι», Ἔπαντα, τ. Γ', σ. 137.

28. Βλ. «Ὁ Γάμος τοῦ Καραχμέτη», Ἔπαντα, τ. Δ', σ. 507.

29. «Ἡ Φαρμακολύτρια», Ἔπαντα, τ. Γ', σ. 307.

30. «Ὁ Κακόμη», Ἔπαντα, τ. Γ', σ. 557-564.

31. «Φῶτα Ὀλόφωτα», Ἔπαντα, τ. Γ', σ. 39.

σκότος ἔβγαλεν τὸ καπέλον του καὶ πάλιν τὸ ἐφόρεσε, ὡς νὰ συνήνητησε παλαιὸν φίλον καὶ τὸν ἐχαιρέτα»³². Ἡ πίστη στὸν Θεὸ ὑπάρχει ὡς βαθὺ βίωμα καὶ σὲ ἀνθρώπους ποὺ ἐκ πρώτης ὄψεως δὲν φαίνονται εὐσεβεῖς, ἐνῶ ἡ Ἐκκλησία παραμένει σημεῖο ἀναφορᾶς καὶ γιὰ τοὺς μὴ τακτικὰ ἐκκλησιαζομένους.

Ἄν τελικὰ θαυμάζει κανεὶς κάτι στὸν Παπαδιαμάντη, αὐτὸ εἶναι ἡ ἰκανότητά του νὰ φανερώνει πὼς ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι παιδιὰ τοῦ Θεοῦ καὶ «λαὸς τοῦ Θεοῦ». Οἱ ἱερεῖς ποὺ περιπλανῶνται καὶ ταλαιπωροῦνται γιὰ νὰ λειτουργήσουν ἀπομονωμένα καὶ ἀλειτούργητα ξωκκλήσια, ἀλλὰ καὶ οἱ συνοδοὶ καὶ συλλειτουργοὶ τους, οἱ λαϊκοί. Οἱ ξενιτεμένοι ποὺ γυρίζουν ἀλλὰ καὶ ὅσοι ἀποκάμνουν στὴν ξενιτεία. Οἱ ψαράδες καὶ οἱ μπεκρηδες τοῦ καπηλειοῦ τῆς σκιαθίτικης προκουμαίας, ἀλλὰ καὶ οἱ θαμῶνες τοῦ καφενεῖου τῆς ἀθηναϊκῆς Δεξαμενῆς. Μπορεῖ ὁ Παπαδιαμάντης σπάνια νὰ ἔπιανε συζήτηση μὲ ὅλους αὐτούς, ὅμως ἤξερε νὰ διαλέγεται μαζί τους «ἐν ἑτέρῳ μορφῇ» καὶ νὰ καταγράφει «τὰ πάθια καὶ τοὺς καημούς τους». Εἶναι ἀκόμη οἱ ἐλαφροῖσκιωτοὶ, οἱ σεβνταληδες καὶ οἱ νοσταλγοί, ἀλλὰ καὶ οἱ γριές ποὺ δουλεύουν γιὰ νὰ ἀναστήσουν τὰ παιδιά τους καὶ νὰ συντρέξουν τὶς χῆρες κόρες τους μὲ τὰ ὄρφανὰ ἐγγόνια τους. Καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ Σκιαθίτης διηγηματογράφος δὲν μετράει μίζερα τὸ θρησκευτικὸ ἐπίπεδο οὔτε στέκεται μὲ ὑπολογισμοὺς στὴν «πνευματικότητα» ὅλων αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων ποὺ περιγράφει. Ἀπλὰ τοὺς ἀγαπᾷ ὅλους καὶ τοὺς «αἰσθάνεται». Καὶ τὸ «αἶσθημα εἶναι ἀνώτερον τῆς θεωρίας»³³. Οἱ δοκιμασίες καὶ τὰ παθήματα τῶν ἀνθρώπων δὲν περνοῦν ἐπιδερμικὰ ἀπὸ τὴ ζωὴ του, ἀλλὰ εἰσχωροῦν μέσα του. Τὸν συγκλονίζουν ὑπάρξιακὰ, γίνονται οἰκεῖα παθήματα, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ζεῖ βιωματικὰ τὸ γεγονός τῆς Ἐκκλησίας.

Αὐτὴ ἡ βιωματικὴ ἐκκλησιολογία τοῦ Σκιαθίτη μαζί μὲ τὸ ἀνεπανάληπτο ταλέντο του τὰ ἀνάγουν σὲ οἰκουμενικὰ παθήματα. Ἴσως μονάχα τὸ ταλέντο ἐνὸς Παπαδιαμάντη, μαζί μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ του θὰ μπορούσαν νὰ μᾶς ὀδηγήσουν σὲ μιὰ τόσο φιλόανθρωπη καὶ τόσο γνήσια ἐκκλησιολογία. Κοντολογίς νὰ καταγράψουν καὶ νὰ φανερώσουν αὐτὴ τὴ μεγάλη δυνατότητα: Τὸ πῶς, δηλαδή, ἓνας κόσμος πεπερασμένος μπορεῖ νὰ γίνεταί αἰώνιος καὶ μιὰ κοινωνία πόνου καὶ δακρύων νὰ μεταβάλλεταί σὲ Ἐκκλησία, δηλαδή σὲ εὐχαριστιακὴ κοινότητα καὶ λαὸ τοῦ Θεοῦ.

32. «Ὁ Ἀμερικάνος», Ἔπαντα, τ. Β', σ. 259-260.

33. «Στὴν Ἀγί-Ἀναστασία», Ἔπαντα, τ. Β', σ. 353.